

- 125 Դարձեալ բանս ալ խորհուրդ ունի.
միտ դիր, ուսիր եւ տես.
Զի եւթն դրախտ կայ եւ քաղաք.
դու զմինքն գիտես:
- 130 Նախկին քաղաք՝ դրախտն Ալամայ,
որ վարեցին զքեզ.
Ու դրախտ կոչի գիրքն աստուածաշունչ,
ու քաղաք հոգոց մեզ:
- 135 Դարձեալ դրախտ կոչի հոգիդ,
ու մարմինդ՝ քաղաք քեզ.
Եւ ալ զգալի քաղաք որ կան,
դրախտ կու թուին քեզ:
- 140 Դարձեալ քաղաք կոչի հոգիքն,
որ մէն մէն քաղէ զմեզ.
Ու որպէս դրախտ բուսուցանէ
ծաղկեալ մարմնով զքեզ:
- 145 Դարձեալ կայեանքն է դրախտ հոգոցն,
որ ժողովին ի ներ.
Քաղաք է նա շինեալ յերկինս(4),
յոր հաւաքէ զմեզ:
- 150 Դու մի կենալ յայս քաղաքիս,
որ չէ մնալոյ քեզ.
Ալ դու փութա յայն (թղ. 267բ) բուն քաղաքն
յոր կու տանին զքեզ:

(Շարունակելի)

Հրտ. Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՏԵՐ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

124 բան A:
125 + ու ուսիր A:
126 եթէ A: + ի դրախտ B:
127 մինքն A:
132 հոգիս A:
134 եւ ալ X դարձեալ A:

137 մէն մին A:
138 զդրախտ A:
148 մին կենալ A: + յայս մին քաղաքս A:
149 որ ոչ է A:
150 փութայ B:
151 որ A:

(4) Հմմտ. երբ. ԺԲ. 22-23:

(5) Հմմտ. Մատթ. Ե. 35:

«ԱՆՍԻՉ ԱՆՏԻՈՒՄ» ՕՐԻՆԱԳՐՔԻՆ

Յարդ միակ օրինակ մը ծանօթ էր Ան-
սիգ Անտիոքայ գրչագրի՝ հայերէն ձեռա-
դրաց մէջ, ութածալ, թղթեայ, ընտիր
բոլորգրով 1330-1331-էն, միջնաւոր ընտիր
մանրանկարով մը, արդէն լաւ ծանօթ.
Լեւոն Ե. Հայ կիլիկեան թագաւորը դա-
տաստանի նստած, հաւանաբար Սարգիս
Պիծակէ մանրանկարեալ: Այս մեծարժէք
ձեռագիրը այժմ մաս կը կազմէ Վենետիկի
Միջնաբերդի ձեռագրաց մատենադարա-
նին ճոխ հաւաքածոյին:

Հոս երկար պիտի չծանրանամ Անսիգ
Անտիոքայ կազմութեան, բնագրին եւ հայ
թարգմանութեան մասին: Այս Անսիգը
խմբագրուած էր լատիներէն եւ Անտիոքի
նախնիք իշխանութեան գործածութեան
համար պատրաստուած: Իժմախտաբար
ցարդ անոր լատիներէն բնագրով օրինակ
մը չէ գտնուած եւ միայն այս հայերէն
թարգմանութեամբ ծանօթ է, որ կատար-
ուած է 1265ին: Սակայն հայերէն սկզբնա-
կան օրինակը կամ թարգմանութեան բնա-
գրին ալ կորսուած է, եւ միայն 1330-1331-ի
օրինակութիւնը մեզի հասած է: Այս օրի-
նակութեան է որ հայերէն թարգմանեալ
բնագրին առնթեր՝ նոր Ֆրանսերէն
թարգմանութեամբ հրատարակութիւն մը
եղաւ Ս. Ղազարի տպարանէն 1876ին: Այս
ձեռագրին գիւտէն եւ անոր հրատարակու-
թեան վերջ մինչեւ այսօր՝ դեռ ոչ մէկ
ուրիշ օրինակ կամ հատուկ ուր Անսիգ
Անտիոքայ չէր գտնուած հայ ձեռագիր-
ներուն մէջ:

Քանի մը տարի առաջ Կ. Պոլսէն ինծի
ղրկուած ընտիր ձեռագրաց անհատական
հաւաքածոյի մը մէջ, որ այժմ իմ ձեռա-
դրաց հաւաքածոյիս մաս կը կազմէ, գր-
տայ ճոխ կանոնագիրք մը 1850ական թը-
նականներէն, կանաչ կաշիէ, ոսկեկիտ-

ուած զարդերով, կազմի մը մէջ ամփոփ-
ուած:

Ձանազան մասերէ բաղկացեալ այս շա-
հեկան ձեռագիր կանոնագիրքը գրուած է
1621-24 թուականներուն, Գրիգոր Հղան-
ցի կամ Խիզանցի վաստակաւոր գրչէն
«Ի մեծ յերկիր եւ յանուանին».

Հիզան կոչի ի հայ բառին.

Ընդ հովանեաւ յարութենին.

Եւ սրբուհոյ Աստուածածնին.

Եւ Յովաննու Կարապետին.

Եւ Գէորգայ զօրավարին.

Եւ Սբ. Ստեփաննոս Նախավկային.

Եւ Սբ. Սարգսի եւ որդո նորին:»

Գրչութիւնը կատարուած է Տէր Կա-
րապետ վարդապետին համար, որուն կը-
նիքը զարդարուն, վարդապետական դա-
ւազանով, ունի Ռի (1591) թուականը:
Գրուած է ոչ մաքուր բոլորգրով, տեղա-
կան թղթի վրայ:

Այս ձեռագրիս էջ 395ին կէսին բոլոր-
գիր սեւ մեկնով գրուած է

Անտաքոյի նորտերոյն անսիգն է:

Հատուածս կը հասնի մինչեւ էջ 402 կէ-
սին, եւ կը բաղկանայ եօթը մասերէ, ինչ-
պէս որ սեւ մեկնով նոտրգրեալ համա-
ռօտ խորագիրներն ալ ցոյց կու տան:

Անսիգ Անտիոքայ այս իմ օրինակս շա-
հեկան է քանի մը կէտերով: Նախ որով-
հետեւ այսպէսով կ'ունենանք երկրորդ օ-
րինակ մը, թէկուզ 1622էն: Այս 1622ի ձե-
ռագիրը անտարակոյս ունէր իր օրինակը,
որ իբր բնագիր կը տարբերի Ս. Ղազարու
1330-1331 օրինակէն: Երկրորդ, իմ օրինակս
իբր տեսակ մը համառօտագրութիւն՝ կը
տարբերի Ս. Ղազարու օրինակէն: Եր-
րորդ, իմ օրինակս ցոյց կու տայ որ Ան-
սիգ Անտիոքայ գործածուած էր մեր նախ-
նեաց մօտ, որ ունէին անոր համառօտա-
գրեալ օրինակն իսկ:

Արդ հոս եղածին պէս կ'արտագրեմ իւրաքանչիւր հատուած՝ անոնց վերջը աւելցնելով ինչ ինչ դիտողութիւններ, իբր ծանօթութիւն: Ուղղագրութիւնը կը մնայ անփոփոխ, իսկ սղագրութիւնները պարզուած կը ներկայացնեմ փակագիծերու մէջ:

«Անտաքոյի ճորտերոյն անսիրտն է:

«Զոր գրած է ընդ պարոնն եւ ընդ լի(ճ) ճորտերն եւ այս մեծ երգամբ եւ կապանօք է, որ երբ ճորտն լինայ իւր պարոնին լիճ ու երգնու իւրն եւ լինայ ընդէմ ամէն կենդանու որ ապրի եւ մեռնի, եւ պահէ իւր պարոնին հաւատք, զերդ իր լիճ ճորտոյ. զի լի(ճ) ճորտն չլինայ դէմ իր պ(ա)ր(ո)նին պ(ա)ր(ոն)ութե(ան) ո'չ խօսօք եւ ո'չ գ(որ)ծօք նենդ. եւ սիմունքն երբ լինի որ պ(ա)ր(ոն) զիւր ճորտն սիմունէ ի ծ(ա)ռ(ա)յ(ո)ւթե(ան) նա լինի սիմունքն ի վ(ե)ր(ա) չաւուշին լեզուին, ու լինա պ(ա)ր(ոն)ութե(ա)ն չաւուշ որ երբ սիմունէ զլի(ճ) ճորտն ի ծ(ա)ռ(ա)յ(ո)ւթի(ւն) ի տեղ ուր ցուցած լինի, եւ դնէ իւրօք ո(ր)է(էս) սահմանն նա հասնի իւր ճորտոյն որ երթա ի ծ(ա)ռ(ա)յ(ո)ւթի(ւն) որ հ(ր)ամած է թէ հանցէ որ առնու զսիմունքն ու պատճառ չերեցնէ իւր, եւ անցնէ զայն օրն չերթա ի ծ(ա)ռ(ա)յ(ո)ւթի(ւն) եւ չլինի ցուցել զի պատճ(ա)ռն. նա բերէ զինքն պարոն ու կամ յողացողն իւր առջեւ, ու կենա ի խաչ այլ ճորտեր ու ասէ ընդ ինք, թէ ինչ պատճառանօք անկար ի յետ ի ծ(ա)ռ(ա)յ(ո)ւթե(ան) ու չարեր զհրամանքն զոր հրամանեցաք քեզ, նա թէ ասէ այն լի(ճ) ճորտն թէ չաւուշն չարար ինձ յիմաց ու չհամեց ինձ վ(ա)ս(ն) այս ծ(ա)ռ(ա)յ(ո)ւթե(ան)ս. նա հանցէ սահմանն որ այն լի(ճ) ճորտն երդնու ի յիւր լիճութի(ւն) որ արե(ա)լ լինի իր պ(ա)ր(ոն)ին ու չաւուշն իւր յիմաց չարար ու չսիմունեց զինք ի յայն ծ(ա)ռ(ա)յ(ո)ւթե(ա)ն, նա այլ իրք չպարտի ապա թէ չուղէնա լի(ճ) ճորտն որ

երդնու ի յիւր լիճութի(ւն) ո(ր)պ(էս) դրած է՝ երբ չերդն(ո)ղ լի(ճ) ճորտն նա դա ի յառաջ չաւուշն ու երդնու ի ս(ուր)բ խաչն եւ ի ս(ուր)բ աւետարանն որ սիմունէն է զինքն ու համել որ երթայ ի ծ(ա)ռ(ա)յ(ո)ւթի(ւն)ս. յայն ծ(ա)մ լինի խաւտն ի վ(ե)ր(ա) ճրտուն. ու տեսնու դարպասն իրաւունք. ո(ր)պ(էս) սահմանն է որ առնու պարոնն զճորտոյն հայրենիքն եւ պահէ տարի մի եւ օր մի. հետ այն տարուն ու աւուրն յորժ(ա)մ ուղէ ճորտն զհայրենիքն նա ի յինքն դառնայ. ու ինքն արնէ զիւր սովորական ծ(ա)ռ(ա)յ(ո)ւթի(ւն) զոր ի յիւր վր(այ) կայ:»

ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆ

Իմ ձեռագրէս այս հատուածին եւ Ս. Ղազարու հրատարակութեան համապատասխան հատուածին մէջ տարբերութիւն կայ բացատրութեան ձեւի, գործածուած բառերու եւ ոճի: Անտարակոյս իմ օրինակս համառօտագրեալ խմբագրութիւն մըն է: Սակայն խնդիր է թէ այդ համառօտագրութիւնը նոյնինքն 1265ի թարգմանութենէն եղած է, թէ անկախ համառօտագրեալ թարգմանութիւն մըն է, բուն իսկ բնագրէն: Յետոյ այս երկու թարգմանութիւններէն ո՞րը աւելի հին է:

Ընթերցողիս աւելի կատարեալ գաղափար մը տալու համար՝ աւելորդ չեմ նշելու ճորտ հոս արտագրել Ս. Ղազարու հրատարակութեան հոս հրատարակած խաւտարակութեան հոս հրատարակած խաւտարակութեան մասը, ցոյց տալու համար այն կարկառուն տարբերութիւնը որ դոյութիւն ունի այս երկու օրինակներուն միջեւ:

Ահա 1876ի հրատարակութեան Ա. գըլուխը.

«Յաղաքս Լիճ ճորտերոյ եւ Պարոնի»
«Յառաջ պարտ եւ արժան է դիտել եթէ ի՞նչ կապակցութիւն կայ ընդ պարոնն եւ ընդ լիճ ճորտն: Եւ արժան է դիտել որ մեծ հաւատարմութիւն կայ եւ կապակցութիւն, հայնց որ այլ մեծ չկարէ լինել:

Վասն զի կապակց է ճորտն լիճութեամբ ընդ իր պարոնն՝ ընդդէմ ամէն ազդ մարդոյ, որ մեռնել կարէ եւ ապրել յաւիտեան: Եւ պարտի տալ հաւատարմութիւն իր պարոնին զեղ լիճ պարոնի. եւ իր պարոնն պարտի ընդունել զինք ըզորդ հաւատով եւ իրաւամբք զեղ լիճ ճորտ: Եւ լիճ ճորտն չունի այնուհետեւ իշխանութիւն՝ որ այլ իր պարոնին հարկեցն կամ պարտութեան հակառակ լինի ոչինչ ազդ կերպով:»

«Եւ աստ համառօտ գրագմարիտն լիճ ընցուցաք հասկնողացն:»

«Եւ հաւէրքն որ պարոնն զճորտն հրաւիրէ յընչիկ բան, կամ ի ծառ(այ)ութիւն, նա պիտի որ ճանչած չաւուշն լեզուով ու խօսօք լինի: Եւ երբ այնէ չաւուշն զհրաւէրքն, նա պարտ է որ իր նշանով օր ցուցնէ եւ պոման, զերդ է սովորութիւն եւ նմանաւոր: Եւ լիճ ճորտն պարտի որ ի յայն օրն երթայ անսղալ. եւ կամ ցոցընէ ըզորդ զիր անձինն պատճառն չաւուշին, կամ այլ յետոյ: Զի թէ ընդունել լինի ըզհրաւէրքն, եւ չգայ ի յօրն, կամ չլինի ցուցունել զըզորդ պատճառն զչգալոյն, նա պարոնն կամ պայլն պարոնին բերէ զինք առջեւ, եւ կենան հոն այլ լիճ ճորտեր, եւ հարցնէ ընդ ինք թէ էր չեկիր յանուանեալ կոչն եւ ի պոմանն: Նա թէ ուրանայ լիճ ճորտն եւ ասէ, թէ չասաց ընդ իս չաւուշն, նա սովորութեամբ իրաւունք է որ երդնու լիճ ճորտն ի յայն, հաւատն ու ի լիճութիւնն որ ի պարոնին պարտի, որ չէ չաւուշն զինք ի յայն իրքն հրաւիրել. եւ ելաւ ի պարտուց, որ այլ չտայ դատապարտութիւն վասն այտոր. եւ ոչ ի վերայ լճին ի յայտ այլ չալակ կայ: Եւ թէ լիճն չկամենայ երդնուլ, նա ապա բերեն զչաւուշն որ երդնու: Եւ երբ երդնու չաւուշն՝ նա տըստեցաւ ի վարայն ու հերիք եղաւ. եւ կորցնէ վասն այնոր դատարանն տարի մի ու օր մի. եւ հետ տարոյն եւ աւուրն, յորժամ գայ՝ մինակ առնու զիր ապրանքն:»

«Բայց երբ լիճ ճորտն վաթսուն տարոյ լինի՝ նա այլ ծառայութիւն չպարտի, երթայ ի յիր տունն նստի:»

«Եւ չաւուշն թէ լինի լիճ ու թէ ոչ, երբ երդնու՝ նա ընդունվի իր երդումն թէ հայնց որ լիճն չերդնու. ապա թէ լիճն երդնու՝ նա քիթ է սպկիկ. որ թէ չատ վկայ բերեն կամ կեցութիւն ի վերայն, նա այլ չընդունվի բնաւ. եւ ոչ հետ երդմանն, երբ լինի, թէ չատ կեցութիւն բերեն թէ այն դեհն ու թէ այն որ երդնու՝ այլ չէ ընդունուած:»

Իմ ձեռագրիս մէջ:

«Երկու բանն է:

«Եփ ուղենայ ճորտն որ զիւր հայրենիքն ի յիւր պ(ա)ր(ո)ն տայ նա դայ առջեւ պ(ա)ր(ոն)ին եւ ասէ ընդ ինքն թէ կուտամ զիմ հայրենիքն ի քեզ նա թէ ընդունի պարոն զիր խօսքն ու առնու ի յիւրմէ նա լինի այն հայրենիքն առ ի պ(ա)ր(ոն)ն ի պահ որ յորժ(ա)մ ուղէ ի յիւր խ(ա)ր(ոն)էն զիւր հայրենիքն նա դարձնէ ի յինքն առանց պատճառանաց. ապա թէ չընդունի պ(ա)ր(ոն)ն զիւր խօսքն ու չառնու ու ասէ ճորտն ընդ ինքն առջեւ իր լիճ ընդերացն որ կենան. Բ (2). կամ այլ չատ. թէ թող ածէ զոր այժէ ու դառնա ցուցնէ պ(ա)ր(ոն)ն ու կ(ա)մ հողացողն դարպասոյն ու ասէ թէ իմ ճորտն Փլանն երեկ առջեւ իմ եւ առջեւ Փլանու ու վաստա ու ուղեց որ տայ զիւր հայրենիքն ի յիս ու ես չընդունեցա նա ասաց թէ թող ածէ զինչ ածէ ու ելաւ, ու վկայ են այն լի(ճ) ճորտերն որ հանդիպեցան ի դարպասն. որ հանցէ ասել յառջեւ իւր պ(ա)ր(ո)նին ու կ(ա)մ հողացողին. նա դարպասն իրաւունք տեսնու ու բունէ պ(ա)ր(ոն)ն զիւր հայրենիքն տարի մի ու օր մի. ու պահէ տարի մի ու օր մի ի յիւր ձեռքն ու հետ այն տարոյն ու աւուրն երբ դայ ճորտն ու ուղէ ի յիւր պ(ա)ր(ո)նէն զիր հայրենիքն ու կ(ա)մ ի հողացողէն նա ի յինքն դառնայ:»

1598-71

ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆ

Այս երկրորդ հատուածին իմ օրինակաբաղդատելով տպագրութեան հետ՝ նախ կը գտնենք որ երկուքն ալ գրեթէ 1950-ական բառերէ կը բաղկանան։ Ուրեմն չենք կրնար այլեւս Համառօտագրութիւն կամ Ընդարձակ օրինակ նկատել մին կամ միւսը։ Սակայն նոյն ատեն ակնբախ կերպով նոյն կանոնին երկու խմբագրութիւններն են իրարմէ տարբերող ոճով, բառերու ընտրութեամբ, բացատրութեան ձեւով։ Աւելորդ նկատեցի այս սուղ էջերը խճողել տպագրութեան արտատպութեամբ։

Այժմ անցնինք երրորդ հատուածին։

«Երեք բանն է։

«Թէ լինա որ լի ճորտն ելնէ յիւր պ(ա)ր(ո)նին երկրէն առանց իր հրամանաց. եւ ուզենա պարոնն որ ուզէ ի յիւրմէն իրաւունք վ(ա)ս(ն) իւր անհ(ր)ամայն գընալոյն որ յիւր երկրէն դնաց. նա կոչէ զիւր դարպասն առջեւ իւրն եւ ցուցանէ իր դարպասն թէ իմ ճորտն ելաւ ի յիւր կրէս առանց իմ հ(ր)ամանաց եւ կողմէ ի յիւրմէն զիւր իրաւունքն նա յղորկէ դարպասն ի յայն լիճորուն իջեալն Գ (3) լի(ճ) ճորտ որ սիմոնէն զինք ու թէ չգտնուեմ (ար)րդ ի յիւր մ(ար)դկանցն նա ախպ(է)ս սիմոնէն կանգնին առջեւ իր իջվաւց դռանն մէկն ի յիւրմէն ու ասէ ու երկուսն վկայէն ու լինի ասածաւքն ախպ(է)ս որ ասէ զանունն որ դնացեալ լինի յերկրէն թէ եւ կու ասեմ ընդ քեզ եւ ընդ քո պարոնն զոր կուզէ ի քեզ, որ դարպասն կու տա քեզ համբերութիւն) ի յայս օրվնէ ի վեր ԺԵ (15) օր. ու յեղցէն ի վեր ԺԵ (15) օր ալ ու մէկէլն աւուրն ի վեր ԺԵ (15) օր ալ. ու դառնան ու գան ի դարպասն ու զխտացնեն դարպասնուն զայս զոր ասացել լինին հօն ախօր. թէ դայ այն ճորտն որ դրած է ի վ(ե)ր(ո)գրե(ա)լ պօմանդ դա առաջեւ դարպասուն եւ ուզենա պ(ա)ր(ո)նն ի յիւրմէ իրաւունք նա հակնա դարպասն զպ(ա)ր(ո)նն ին գանդատն ու զճորտուն պատասխանն որ ի վ(ե)ր(ա)լ այն որ տեսանեն. ապա թէ լինա որ չգա՝ այն ճորտն ի վ(ե)ր(ո)գրե(ա)լ պօմանա որ ուզէ պ(ա)ր(ո)նն իրաւունք ի ճորտէն. նա դարպասն անէ իրաւունք ո(ր)պ(է)ս սահմանն է. որ պ(ա)ր(ո)նն) առնու դայն ճորտոյն հայրենիքն ի յիւր ձեռք տարի մի. ու օր մի զինչ հասնի պ(ա)ր(ո)նն վ(ե)ր(ա)լ որ դնէ զիւր ձեռքն ի յիւր ճորտին վ(ե)ր(ա)լ ու կ(ա)մ ձեռնմուխ լինի ի յիւր ճորտոյն իրքն քանց իր դարպասոյն տեսողն. ու յետ տարոյն ու աւուրն երբ դա այն ճորտն ուզէ զիւր հայրենիքն ի յիւր պարոնէն ու կ(ա)մ ի հոգացողէն նա ի յինքն տան ու ինք անէ զիւր սովորական ծ(ա)ռ(ա)յ(ո)ւթիւն. ու թէ յուզմունք ունենա իր պ(ա)ր(ո)նն) ի յայն ճորտվէն նա ուզենա իր դարպասու տեսողն. նա դարպասն հասկընայ ու իրաւունք այն է։»

«Չորս բանն է։

«Ասացուածք թէ ասէ ճորտն՝ կ(ա)մ դ(որ)ծ դ(որ)ծէ դէմ իր պ(ա)ր(ո)նն) պ(ա)ր(ո)նութե(ան) նա ուզէ պ(ա)ր(ո)նն) կ(ա)մ հոգացողն իրաւունք իւր դարպասովն ու դարպասն տեսանէ ո(ր)պ(է)ս հասկնա զպ(ա)ր(ո)նն) գանդատն ու զճորտոյն պատասխանն. թէ հանց իրք լինայ ասցել ու կ(ա)մ արեւ դէմ պ(ա)ր(ո)նն) պ(ա)ր(ո)նութե(ան) նա տասկանայ ու իրաւունք անեն ու թէ լինի այն ճորտն ելել ի յերկրէն ի յառաջ որ պ(ա)ր(ո)նն) կ(ա)մ հոգացողն գանդատել լինի ի յիւր վ(ե)ր(ա)լ. ու ուզենա պ(ա)ր(ո)նն) որ դնէ դարպաս ու գանդատի ի յայն ճորտոյն վ(ե)ր(ա)լ իւր դարպասուն նա հասնի ի վ(ե)ր(ա)լ դարպասոյն որ ողորկէ Գ (3) լի(ճ) ճորտ ի յայն տեղն որ այն ճորտն կայ թէ կենա ի հանց տեղ որ լինի պատեհոտ ու կարեն զարկել ի յայն տեղն մ(ար)դ նա ասացուածքն ախպ(է)ս լինի որ մէկն ասէ եւ Բ. (2) սն վկայեն. ասէ թէ Փլան ու ձայնէ դայն ճորտուն անունն ու

ասեն թէ քո պ(ա)ր(ո)նն) եղիւր դարպաս՝ ու ասաց որ ասացելես՝ որ դ(որ)ծե(ա)լ դէմ իր զիտայ ու զիտայ. ու ինքն կուզէ զիւր իրաւունքն ի յիւր դարպասէն դարպասն կու տա քեզ համբերութիւն) ու կու հայի քեզ յաւուրս ի վեր ԺԵ (15) օր. ու յեղցէն ի վեր ԺԵ (15) օր. որ դաս ու հասկանա զքո պ(ա)ր(ո)նն) ասացուածքն որ տաս իր պատասխուն. որ դարպասն սարէ, որ բաժնէ զձեզ ի յիրացմէ ո(ր)պ(է)ս սահման է, ու հասկնան զայն ճորտուն ասացուածքն. ու թէ դա ի վերոյգրե(ա)լ պօմանա որ դրած լինայ. նա դարպասն հասկանա զպ(ա)ր(ո)նն) գանդատն. ու զճորտոյն պատասխուն. ու արնէ իրաւունք, ու թէ հանցէ որ ա(տուա)ծ ի յեղ տանի որ չգա ճորտն ի պոման որ դրած լինի նա դարպասն ժողվի ու իրաւունք անէ ըստ պատճառացն որ դ(որ)ծե(ա)լ լինի։»

«Հինգ բանն է։

«Լիճ ճորտերոյն հայրենաստան որ եփ ընդնի պ(ա)ր(ո)նն)ութիւն) այս լինի Գ (3) աղգկերպով. Ա. (1) որ ճորտն զիւր հայրենիքն ի յիւր պ(ա)ր(ո)նն) տայ ու կամ թողու։ երկրորդ՝ որ ընդնի հայրենիքն ի պ(ա)ր(ո)նն)ութե(ան) ձեռքն ի պայլուութիւն) պայլութիւն) այսպ(է)ս լինի որ լիճ ճորտն ու իր ամուսինն մեռել լինին ու տղայքն մանտր լինին նա ունայ պ(ա)ր(ո)նն)ութիւն) զհայրենիքն ի յիւր ձեռքն ինչ որ տղայքն ի հասակի գան. լինի այն տղայոցն ապրանքն ի յայն հայրենեցն ինչոք ի հասակ գան։ Եւ երբ(որ)դ. թէ պ(ա)ր(ո)նն)ութիւն) լինայ անիրաւ ձգել զձեռքն ի վ(ե)ր(ա)լ իւր ճորտոյն հայրենեցն ու առնել ի յայս Գ (3) կերպիս վ(ե)ր(ա)լ զոր ընդել լինի հայրենքն ի պար(ո)նն)ութե(ան) ի յիւր ձեռքն ու տվել լինի մ(ա)րդա տուրք ու կ(ա)մ ծախել լինայ ու կ(ա)մ զինչ աղգ կերպով հանել լինայ իւրմէ նա երբ Ժ(ա)ռ(ան)դն ու կ(ա)մ հայրենեցն տէրն նա դա ի յառաջ ու ուզէ

զիւր հայրենիքն ի յիւր պ(ա)ր(ո)նն)ն ու սահմանէ որ իր պ(ա)ր(ո)նն)ն ի յինքն դ(ար)ձ(ուց(ա)նէ զիւր հայրենիքն զինչ հասնի ի վ(ե)ր(ա)լ Ժ(ա)ռ(ան)դ(ա)ւ(ո)ր(ա)ցն ու ոչ ի վ(ե)ր(ա)լ հայրենատրացն որ ի յայն ուզեն զիւր հայրենիքն ով ունայ ի յիւր ձեռքն զի թէ հայրն է որ ի յայնոցմէ ուզէին զհայրենիքն ի յուձ ձեռք կենայ յերկար լինէր ու ի յօրէ ի յօր ձգէր ու Ժ(ա)մ(ա)ն(ա)կ անցնէր ու մ(ա)րդն յիւրաւունքն չհասնէր զի որ կալել լինայ դայն հայրենիքն տարի մի ու օր մի չիւր ձեռքն. նա պատասխուն հայնէր իրաւունք եւ վանց այս որ էր արած որ պ(ա)ր(ո)նն) թափէ զճորտուն հայրենիքն ու յինքն դ(ա)րձնէ առանց յեմելու եւ առանց օր ի յօր ձգելոյ։»

«Վեց բանն է։

«Ի կարգումն որ ձիաւորն կարգվի ու առնու կընիկ. թէ կոյս աղճկին ու թէ այրիկ կընիկ. նա ըէ լինի ի յայն կնկնէն տըղայք ու թէ չլինի եղաւ կնիկն իւր ընդեր ի յամէն իրքն թէ հայրենիք ունայ ու թէ այլ իրք. ու թէ ձիաւորն մեռնի նա լինա իր կնկանն իր ամէն ընչիցն կէսն զոր գտվի իր թէ գանձ թէ հառնէր թէ այլ իրք եւ ունա զիւր հայրենե(ա)ցն կէսն ի յիւր ամէն կենդանութիւն)ն եւ տա զկէս ծ(ա)ռ(ա)յութիւն)ն զոր հասնի ի յիւր վերա զկէս ապրանքն եւ թէ ունենա նայ ու նայ իր մայրն զմէկէլ կէս ապրանքն ի պայլութիւն) ի յիւր ձեռքն ինչոք տըղայն ի հասակ դայ եւ մնա կէսն ի յիւր մօրն ձեռքն վանց իր տուայրին. ու թէ կնիկն յառջեւ մեռնի քանց զայրիկն ու չլինալ էլ իր տղա ի յիւր այրիկն նա դառնա ի յետ զոր պոռոյզս լինա առել թէ ոսկի ու թէ արծաթ ու թէ կումաշ ու թէ այլ իրք նա ի յետ տա. ու թէ տղայք լիալել նա ի յարկանն ի վ(ե)ր(ա)լ այլ յուզմունք չկենա վանց պոռոյզացն ոչինչ իրօք կերպով ու թէ այրիկն ու կնիկն ի յիւրեանց կենդանութիւն)ն ու տղա ու-

նանա ի յիւր(եան)ց կենդանութեան ի յիրենց հայրենեց որ ծ(ա)ռ(ա)յ(ո)ւթի(ւն) աշնով լինայ ի յիրենց հայրենե(ա)ցն. կ(ա)մ տալով կ(ա)մ դրաւ կնեւով ու կ(ա)մ թղթով նա որդիքն չկարեն ասել թէ մի աշնէք ի յիրենց ամէն կենդանութե(ա)ն. քանի հայրն ու մայրն կենդանի կենան. ապա երբ հայրն ու մայրն վաղճանին ուղենան որդիքն որ ջանջեն ի վ(ե)ր(այ) իւրենց ծնողացն անեկացն որ ծախել լինին ու կ(ա)մ այլ իրք այրել նա ունին իրաւունք ու ուղեն զիրենց իրաւունքն զոր այրել լինենան իրենց ծնողքն ի յետեւ իրենց որդեցն ծնընդենն ապա թէ որդիք չլինենան ծնել ու ծնողքն հայրն ու մայրն ի յիրենց հայրենեցն տուրք տան կ(ա)մ միաբանութի(ւն) ու կ(ա)մ այլ իրք ի յառաջ որ որդիքն չլինին նա զոր այրել լինին նա մնացական լինայ զամէն որ չունան խօսող(ո)ւթի(ւն) թէ լեւ լինի պար(ոն)ութի(ւն) համօքն. ու թէ ունա ձիաւորն հայրենիք ծ(ա)ռ(ա)յ(ո)ւթե(ա)նով. նա ի հետ իր մահուանն լինա իրաւունք որդոյն որձերոյն եւ ոչ իւրերոյն. թէ ունա ձիաւորն արու եւ էդ ու առնու աւազ որդին զհայրենիքն զոր ծ(ա)ռ(ա)յ(ո)ւթե(ա)նով լինի ու մնա ի հետ իր ծնողացն մահուան ակնկիւն մի ու կ(ա)մ այլ շատ որ չլինին կարգած նա հասնի ի յիր վ(ե)ր(այ) որ կարգէ զիրէնք ըստ իր կարողութե(ա)նէն ու թէ ունա ձիաւորն դանձ ու կ(ա)մ հառնէզ կ(ա)մ տան կահ ու կապ. ու ուղենա որ ի յիր կարիքն ածէ ի յիր կենդանութե(ա)ն. թէ ծախելով է թէ տալով. թէ այլ կերպով նա չկարէ մ(ար)դ զինքն արգել. ապա թէ տիաթիկ դայ. որ կամենա զիր իրքն տիաթիկայով բաժնել նա չունի իշխանութի(ւն) քանց ի վ(ե)ր(այ) իւր կէս ընչիցն. իր կէս ընչիցն այլ իր կնկաննէ հայրենիք ու թէ մեռնի առանց տիաթիկի նա զինչ իսկի իրք գտնվի ի հետ իր մահուանն. նա կէսն լինի իւր կնկանն ու կէսն աւազ որդոյն ի հետ իր այլ հայրենե(ա)ցն ու թէ կտրիճ

լինի. ու թէ շատ լինի իրքն ու թէ քիչ ու թէ որդիքն աղչկեր լինին. նա բաժանեն ի յիրաց վ(ե)ր(այ) զիրքն ու զհայրենիքն հաւասար թէ չլինին բերդատէրք. ապա թէ բերդատէրք լինին նա աւազ դուստրն առնու զբերդատր(ո)ւթե(ա)ն զհայրենիքն ու զծ(ա)ռ(ա)յ(ո)ւթի(ւն)ն անէ. ու զնէ թըտպիր իր քուրվիոյն ու կարգէ ու թէ այլ հերաստան կենայ որ չլինա բերդատրութե(ա)ն նա քուրտվին ի յիւրեանց վ(ե)ր(այ) բաժնեն հաւասար. ու թէ ձիաւորն հայրենիք ունայան ծառ(ա)յ(ո)ւթե(ա)ն որ ընդել լինի իր ծ(ա)ռ(ա)ն)դ(ո)ւթե(ա)նէ ու կ(ա)մ զնել լինի նա կարէ տալ իր որդեցն յում ուղենա ու կ(ա)մ ուր իր պիտի ապ(ա) իր կնկանն կամօքն լինի թէ կենդանի լինայ. ապա թէ կնկին ի յառաջ մեռել լինի նա ունի իշխանութի(ւն) ի վ(ե)ր(այ) իրան ծ(ա)ռ(ա)յ(ո)ւթե(ա)ն հայրենեցն բայց թէ հայրենիքն չլինի ի պ(ա)ր(ոն)ութե(ա)նէ տված սիգ(ե)լով որ յիշած լինա ի սիգեղն թէ իր է եւ իր յատմացածն»

ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆ

Այս մասը համեմատելով հրատարակութեան համապատասխան մասին հետ, կը տեսնենք որ ինչ ինչ մասերով աւելի ընդարձակ ու մանրամասն է, թէեւ տեղ տեղ ալ աւելի համառօտ ու կրճատեալ: Ասիկա ապացոյց մը եւս կ'ըլլայ, որ իմ օրինակա տարբեր թարգմանութիւն մըն է հրատարակութեան օրինակէն:

«Եւթն բանն է:

«Թէ ունա ձիաւորն ի վ(ե)ր(այ) ձիաւորի իրաւունք ի վ(ե)ր(այ) հայրենեաց որ լինա լիճութենով ու կ(ա)մ ծառութենով ու ուղենայ այն ձիաւորն որ ասէ որ հայրենիքն ի յիր ձեռքն կենա թէ ես ի յիմ հայրենիքն ու յիմ հարկիքն չայն եմ պացխուն քանց արջեւ իմ լիճ պ(ա)ր(ոն)ին նա ի յայտ տեղա ու նա զիր համբերութի(ւն)ն ու չկարէ մ(ար)դ իր կահրայութի(ւն)ն աշնել»

«Ը (8) բանն է:

«Թէ ունա ձիաւորն ի վ(ե)ր(այ) ձիաւորին իրաւունք. որ պարտի որ իր խամին պացխուն աշնել գէտ լինի դէպ ի հայրենիք որ կենա ի յիր խամին ձեռքն ծ(ա)ռ(ա)յ(ո)ւթե(ա)նով ու կ(ա)մ անծ(ա)ռ(ա)յ(ո)ւթի(ւն)ն ու լինա իր խամն առնել իր համբերութի(ւն)ն ի վ(ե)ր(այ) համբերութե(ա)ն ոչ լինան խամերն կարեւորք ու ասէ ընդ դարպասն թէ չունիմ իմ խամին պացխուն վանց այս իրացս որ յիմ ձեռքս կայ ու յիմ կարիքս կու մտնէ իր առջեւ ի ք(ա)ղ(ա)ք. ու կայ հայրենիք ի յիմ վ(ե)ր(այ) դատաստանած ու կ(ա)մ դ(ա)րպ(ա)նն իրաւունք ու տես այրել է ու չկարէ մէկ այլ խամն ուր ու դանդաղ ի վանց հայրենեցն. կեցնել վկայեօք դատաւորնել լինա ի յիր վ(ե)ր(այ). յառաջ որ տարին լմնա ու օրն նա մնայ հայրենիքն. թէ վկայ չբերէ ի յայն որ ձեռքն որ ունի ի յիր ամէն կենդանութի(ւն)ն որ ոչ ինչ աղդ իրք ի յիր վ(ե)ր(այ). ի յիր խամէն ի հետ իր մահուանն դան իր որդիքն. ու կ(ա)մ այլ այլ յետ մնածքն ու դատաստանի վ(ե)ր(այ) այս մ(ար)դոյս որ իրենց հայրն է դատաստանել ի յառաջ որ տարին ու օրն լմնայ իրենց հօրն մահուան նա հասնի ի վրայն որ պացխուն արնէ ու թէ իրաւունքն տայ այնոց որ դանդաղն. նա առ ու դարպասուն տեսողն ու տանի յայն որ զիրաւունքն ունին. ու թէ իրաւունք չունան նա այն զհայրենիքն ունայ»

Հոս կ'աւարտի իմ ձեռագիրս Լիւ ձորտերու Անսիգ Անտիոքայ, մինչ տպագիրը դեռ ունի ու կը շարունակուի մինչեւ Ժէ Վրուխ: Պէտք է խորհիլ որ իմ ձեռագիրս զրջին պակսեր է ութերորդ զլխէն անդին բնագիր:

Իբր եղբայրացութիւն կրնանք ըսել որ իմ ձեռագիրս բնագիրը բոլորովին անկախ թարգմանութիւն մըն է, չունի լեզուական նմանութիւն, եւ ունի բառեր որոնք

չեն գործածուած տպագրութեան մէջ: Արդ խիստ հաւանական է որ իմ ձեռագիրս բնագիրը եղած ըլլայ հին թարգմանութիւն մը, գործածուած նոյնիսկ Անտիոքի իշխանութեան սահմաններուն մէջ բնակող հայ համայնքներէն: Այս թարգմանութիւնը կրնայ անբաւարար համարուած ըլլալ 1265ին՝ երբ թարգմանութեան մը կարիքը զգացուեցաւ եւ թարգմանութիւն մը կատարուեցաւ հայակիլիկեան արքունեաց համար: Այս թարգմանութիւնն էր որ օրինակուեցաւ 1330-1ին, որմէ վերջապէս կատարուեցաւ Ս. Ղազարու 1876ի հրատարակութիւնը, առնթեր Փրանսերէն թարգմանութեամբ:

Իմ օրինակութեան մէջ, մանաւանդ առաջին հատուածին մէջ, քանի մը անգամ գործածուած է սիմոնի, սիմոնի, հին Փրանսերէն sumundre, semondre եւ արդի անգլիերէն summon ազդարարել, ատեան կոչել, կոչնագիր: Յետոյ ջալնջ, ջալնջնի, նոյնպէս հին Փրանսերէն chalongier, chalengier, կամ արդի անգլիերէն challenge կոչ, առարկել կամ ասպարէզ կարգալ: Կան դեռ ուրիշ օտար բառեր, որոնք հաւանաբար հին Փրանսերէն լեզուէն անցեր են այս թարգմանութեանց մէջ:

Խիստ շահեկան է լեզուն եւ հնչարանութիւնը:

Հաւանաբար երբ կարելի ըլլայ մեր ձեռագրական խոչոր ժառանգութեան բոլոր պարունակութեանց վերահասու ըլլալ, այն տեսն դուցէ յայտնուին ուրիշ օրինակներ, հատուկապէս կամ ամբողջ, Անսիգ Անտիոքայ օրինագրերին: Առ այժմ մեզի ծանօթ երկու տարբեր ձեռագիրնեւրով, մին Ս. Ղազարու հաւաքածոյին մէջ, իսկ միւսը իմ ձեռագրաց հաւաքածոյիս մէջ, ունեցած կ'ըլլանք այլապէս կորսուած Անսիգ Անտիոքայ մեծարժէք օրինագրերը:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔԻՒՐՏԵԱՆ